

TOCQUEVILLE OG DEN NORDISKE MODELLEN

Jon Elsters verktøykasse er det ikke bare mekanismer, taksonomier, paradokser og analytiske redskaper av ulikt slag. Den rommer også en stor dose innsikt fra gamle bøker. Elster kan tilsynelatende lese ut de mest overraskende lærdommer som han så sjenerøst tilskriver forfatterne, til tross for at mye av innsikten egentlig kommer fra Elster selv. Han dikter selvsagt ikke opp ting og dekker seg bak forfatterne. Han bare leser ut noe ingen ville sett om ikke han så det.¹

Elsters metode er like enkel som den er umulig å kopiere. Han kombinerer ulike deler av forfatterens arbeid; blander inn innsikt fra ulike samfunnsfag og historie; klassifiserer mekanismer og effekter; gir dem treffende korte navn; lokaliserer interne inkonsistenser eller motsigelser. Han kan så fremstille saken i nytt lys med nye lærdommer og en kritisk snert. Det hele framstår som beviset på «the ex-post obviousness of good research».

I denne artikkelen skal jeg trekke fram en gammel bok, Alexis de Tocquevilles to-binds verk *Democracy in America*, publisert i 1835 og i 1840, som også er en av Jon Elsters favorittbøker. Forholdet Elster har til boken, er utdypet flere steder i *Explaining Social Behavior*. I konklusjonen slår han et slag for «‘qualitative social science’ and ‘case studies’», der «one of the greatest remains Tocqueville’s *Democracy in America*» (s. 447). Entusiasmen for Tocqueville er ikke merkelig. Faktisk har Elster og Tocqueville mye felles i evnen til å observere, generalisere og formulere kompliserte sammenhenger i samfunnet.

Mye av det jeg har å si om boken til Tocqueville, bygger på et innlegg jeg skrev til økonomforeningens hundreårsjubileum (Moene 2008). I den sammenhengen var det kanskje litt rart å trekke fram *Democracy in America* som knapt nok nevner ordet økonomi. Egentlig er det en reiseskildring. Tocqueville skrev som kjent boken etter en ni måneders rundreise i USA i 1830. Formålet med Amerika-reisen var å finne ut hvordan demokratiske samfunnsforhold med tilnærmet like muligheter virker i kontrast til de aristokratiske forholdene i Tocquevilles hjemland Frankrike.

Jeg trekker fram *Democracy in America* fordi Tocquevilles tema fortsatt er viktig. For å forstå det han kaller «egalitære samfunn», legger Tocqueville stor vekt på hvordan kollektive sammenslutninger opptrer, og hvordan folks rettigheter virker. Det er samspillet mellom de to som sikrer folk like sosiale muligheter uten store forskjeller i politiske rettigheter og i økonomiske ressurser. Slike sosiale demokratier er ikke som andre.

Riktignok overdriver Tocqueville både tendensene til og konsekvensene av sosial likhet i USA. Men hva så? Kanskje det nettopp er disse overdrivelsene som gjør boken så interessant for de av oss som ønsker å forstå egalitære samfunn generelt og dagens sosiale demokratier i Norden spesielt. Min påstand er:

Den amerikanske 1830-modellen, slik Tocqueville beskriver den, har mer til felles med dagens nordiske modell enn med dagens amerikanske.

Jeg påstår dette vel vitende om pseudoforskningens første lov: «Everything is a little bit like everything else» – slik Jon Elster sier. Men det får stå sin prøve. Jeg ønsker å forstå hva som ifølge Tocqueville gjorde den amerikanske 1830-modellen distinkt i forhold til det jeg oppfatter som viktige trekk ved dagens nordiske modell.

På flere områder er metoden som Tocqueville benytter, nokså forskjellig fra den som dominerer dagens politiske økonomi. Han anvender tilsynelatende enkle sammenligninger og en deskriptiv analyse. Mange av beskrivelsene er imidlertid formulert som om de var presise matematiske proposisjoner. Han innarbeider dessuten sosiale forhold i analysen på en måte som skiller seg skarpt fra den som er vanlig i moderne politisk økonomi. I Tocquevilles verden har folk ikke bare sosiale preferanser, disse preferansene endres med samfunnsforholdene.

Democracy in America er i det hele tatt vanskelig å plassere både faglig og politisk. John Stuart Mill, som anmeldte boken i svært positive vendinger, antyder at noen av teoriene er spekulasjoner. Mill framhever videre at Tocquevilles framstilling uten unntak er upartisk. Mens de praktiske konklusjonene «har en tendens mot radikalisme» åpner noen av frasene hans «for en Tory-fortolkning» (Mill 1840). Elster kaller Tocqueville den første samfunnsviter, noe som også fremgår av tittelen på hans siste bok fra 2009: *Alexis de Tocqueville: The First Social Scientist*, som gir en systematisk gjennomgang av Tocquevilles forfatterskap.

SMÅ FORSKJELLER OG STOR OMSORG

Når de sosiale demokratiene i Norden i dag sammenligner seg med andre samfunnsmodeller, inneholder skrytelisten i alle fall følgende punkter: mindre inntektsforskjeller, flatere hierarkier, mer likestilling, sterkere sosial bevissthet, sterkere kollektive organisasjoner. Listen kan ikke overraske noen, men det er kanskje overraskende at Tocqueville framhever noe av det samme for den amerikanske 1830-modellen. La meg gi noen eksempler.

Mindre forskjeller: Det amerikanske demokratiet innebærer at «de store blir trukket ned, mens de små stiger» (s. 702). Tocqueville antyder flere mekanismer bak en slik sammenpressing. Når arbeidsgiverne er få, sier han, kan de «sette prisen for arbeid som de vil» (s. 704). Like muligheter øker imidlertid konkurransen. Derfor går de høyeste inntektene ned. I den andre enden av inntektsfordelingen går de laveste inntektene opp både på grunn av økt konkurranse og fordi arbeidstakere kan «nekte sine tjenester når man ikke tilbyr dem det de oppfatter som en rettferdig belønning for arbeidet» (s. 703). Når svake grupper først blir mindre avhengige av sine arbeidsgivere, kan de lettere kjempe for ytterlige lønnsøkninger: «De lønnsøkninger de allerede har fått gjør dem hver dag mindre avhengig av arbeidsgiverne (*les maîtres*), og etter hvert som de blir mer uavhengige kan de lettere oppnå lønnsøkning» (s. 703). Som i Norden i dag finner han at sammenpressingen av lønnsstrukturen er spesielt sterk i offentlig sektor: «I Amerika blir lavere funksjonærer bedre betalt enn andre steder, mens høyere funksjonærer er mye dårligere betalt» (s. 241). Han konkluderer med at «generelt gir demokratiet lite til de som styrer og mye til de som blir styrt. Vi observerer det motsatte i aristokratiske samfunn, der statens inntekter først og fremst kommer den styrende klasse til gode» (s. 243).

Flatere hierarkier: Større økonomisk likhet gir nye sosiale relasjoner både i arbeidslivet og mer generelt. Det har implikasjoner for hvor hierarkisk samfunnet blir. Både i offentlig og privat virksomhet innebærer prinsippet om like muligheter at relasjonene mellom «herrer og tjenerer» endres: demokratiet: «endrer deres holdning (*esprit*) og forholdet mellom dem» (s. 690). De sosiale skillene blir mindre og forholdet mellom overordnet og underordnet mindre hierarkisk. I samfunnsøkonomien er det bedre med mange aktive små enn en dominerende stor. Ifølge Tocqueville leder den amerikanske modellen til «mange ambisiøse personer, men få store ambisjoner» (s. 759). I tillegg framhever han at den sosiale mobiliteten går opp. Verken fattigdom eller formue arves i samme grad som i aristokratiske

samfunn, noe som innebærer at de sosiale og økonomiske skillene i mindre grad henger sammen med familiebakgrunn.

Mer likestilling: Sosial utjevning har også stor betydning for forholdet mellom kvinner og menn. Når det gjelder likestilling, er Tocqueville spesielt imponert over hvordan forholdene for kvinnene blir bedre i USA. Det gjelder særlig kvinners mulighet til utdanning. Han er svært opptatt av likestilling, eller som han sier av «how the Americans understand the equality of man and woman». Etter å ha vist så mange forskjellige trekk ved USA konkluderer han: «hvis man spurte meg hva man først og fremst må tilskrive dette folkets enestående velstand og økende styrke, ville jeg finne svaret i kvinnes overlegenhet» (s. 729).

Sterkere sosial bevissthet: Tocqueville framhever også hvordan folks preferanser avhenger av økonomiske og sosiale forskjeller. Mer likhet gir mer omsorg og klarere sosiale holdninger. De moralske normene endres: «etter hvert som folkene blir mer lik hverandre, viser de større medlidenhet overfor hverandres plager» (s. 681). Mindre sosial avstand betyr også sterkere sosial identifikasjon: «alle føler seg underkastet de samme svakheter og utsatt for de samme farer, og deres egeninteresse så vel som deres medfølelse (*sympathie*) gjør det som en lov for dem at de hjelper hverandre gjensidig om nødvendig» (s. 689). Dette gir en spesiell tilstand av sosial harmoni, eller som Tocqueville sier, ved å etablere «en samfunnstilstand der hver har noe å beholde og lite man kan ta fra ham, vil man ha gjort mye for fred i verden» (s. 769).

Sterkere kollektive organisasjoner: Sosial bevissthet reduserer problemene med å få til kollektiv handling og en lokal organisering i tråd med felles interesser. Utgangspunktet for Tocqueville er at «i demokratiske folk må sammenslutninger (*associations*) tre inn i stedet for mektige enkeltpersoner som forsvinner under egalitære forhold» (s. 624). Han er videre opptatt av hvordan «like livsbetingelser» produserer «felles meninger», noe som muliggjør kollektiv handling. I den forbindelse framhever han spesielt rollen som aviser spiller som kollektiv organisator: «Antallet aviser øker [...] med det eller mindre hyppig oppstående behov for et stort antall mennesker å kommunisere med hverandre og handle i fellesskap» (s. 628).

Hver av disse effektene er interessante i seg selv. Likevel må det være komplementariteten mellom dem som innebærer at den amerikanske 1830-modellen avviker så sterkt fra den aristokratiske modellen i Europa, som han sammenligner USA med. Det jeg kaller institusjonell komplementaritet (gjensidig forsterkning), er knyttet til det Elster kaller «Patterns of social causality» (kap 6 i Elster 2009). Han omtaler her Tocquevilles idé

om en slags sosial likevekt uten at det er lett å finne en klar definisjon i *Democracy in America*. Elster finner et godt hint i Tocquevilles understreking av at «ønskene blir tilpasset midlene; behov, idéer og følelser følger hverandre» (s. 760). Jeg tror at behov, ideer og samfunnsmessige holdninger ikke bare følger hverandre, men gjensidig forsterker hverandre. Derfor er det så viktig å skille mellom forbigående virkninger av «egalisering» og mer varige virkninger av «egalitet», slik Elster gjør. Det siste kunne også kalles generelle likevektseffekter.

LIKHETENS LIKEVEKT

Generell likevekt er som kjent en god idé i økonomisk teori. Den vanligste modellen for generell likevekt er imidlertid nokså partiell. Preferanser og holdninger er gitte data. Sosiale forhold har ingenting å si for modellens utfall. Folks vaner og atferd er uavhengig av hva de andre gjør. Politikken er eksogen og derfor i prinsippet uavhengig av forholdene i økonomien osv. Kort sagt, den generelle likevekten omfatter bare inntekter og priser – og må derfor sies å være en generell teori for et spesielt tilfelle.

Opp mot dette kunne en kanskje si at Tocqueville implisitt skisserer et opplegg til en annen type likevekt med en annen blanding av det generelle anvendt på det spesielle og med større vekt på institusjonell komplementaritet. Jeg vil kalle dette implisitte opplegget for forskjellenes eller ulikhetens likevekt.

I forskjellenes likevekt kan sosiale og økonomiske ulikheter påvirke det som den generelle likevektsteorien tar som data. Som nevnt kan folks preferanser og holdninger endres med inntektsfordeling og institusjoner. Likedan kan de politiske initiativene som vinner folks oppslutning ved demokratiske valg, endres med inntektsfordeling og sosiale skiller. Tocqueville framhever gjennom hele boken hvordan prinsippet om likhet i USA påvirker moralske normer, sosiale preferanser og samfunnsmessig atferd:

Blant de nye fakta som tiltrakk seg min oppmerksomhet under mitt opphold i USA, var det ingen som slo meg så sterkt som likheten i livsbetingelser. Jeg oppdaget uten vanskelighet den enorme innflytelse som dette grunnleggende faktum utøver på samfunnets gang; det fører den offentlige holdning (*l'esprit public*) i en bestemt retning, gir lovene en bestemt vending, gir nye retningslinjer til de som styrer og nye vaner til dem som blir styrt» (s. 3).

En måte å tenke på forskjellenes likevekt i tråd med dette sitatet er: i) initial ulikhet påvirker atferd, holdninger og politikk; ii) atferd, holdninger og politikk påvirker den økonomiske og sosiale ulikheten; iii) systemet er i likevekt når initiale ulikheter reproduseres. Dette er forskjellenes likevekt i den forstand at initiale ulikheter kan ha en helt avgjørende innvirkning på de vedvarende ulikhetene når atferd, holdninger og politikk påvirkes av utgangspunktet. I forskjellenes likevekt kan ulikhet reprodusere ulikhet – og likhet reprodusere likhet.

Dette står i kontrast til den generelle likevektstilnærmingen som grovt sett er en teori for hvordan samfunn med samme ressurstilgang og teknologi tenderer til å bli ganske likeartede samfunn uavhengig av initiale inntektsulikheter. Forskjellenes likevekt åpner derimot for at samfunn med samme ressurstilgang og teknologi kan utvikle seg svært forskjellig avhengig av hvordan de initiale inntektsulikhetene er. For eksempel kan mekanismene som presser sammen lønnsforskjellene i arbeidsmarkedet, øke oppslutningen om politiske initiativ som forbedrer forholdene for den store majoriteten av befolkningen. En mer sjenerøs stat som gir innbyggerne likere muligheter, virker igjen tilbake på fordelingen av inntekt. Slik kan likhet skape likhet. En samfunnsmodell består nettopp av slike komplementære ordninger som forsterker hverandres virkemåte. Når forskjellige samfunn består av ulike komplementariteter, blir samfunnene mer ulike hverandre enn forskjellene i institusjoner isolert sett skulle tilsi. Tocqueville er inne på noe av det samme. Han bruker ingen av disse begrepene, men mye av det han diskuterer, gjelder slike komplementariteter. Han diskuterer for eksempel hvordan like muligheter påvirker politisk demokrati, og hvordan politisk demokrati påvirker hvor like mulighetene blir. «Den sosiale tilstand» i Frankrike er derfor på så mange måter forskjellig fra «den sosiale tilstand» i USA.

Kort sagt oppfatter Tocqueville «likhet i livsbetingelser» som en slags institusjonell likevekt. Å inkorporere at folk har mer like muligheter og la alt annet være gitt, er for partielt og kan lede til feilaktige konklusjoner. Det er tvert om en hovedsak for Tocqueville å vise hvordan like muligheter kan gjennomsyre samfunnsforholdene og reguleringsmekanismene i økonomien. Det er institusjonelle komplementariteter som etter hans mening (men i mine ord) gjør USA i 1830 klart mer egalitært enn Europa i 1830.

Å STUDERE FORLØPEREN

For Tocqueville var det viktig å studere USA, ikke fordi landet var typisk, men fordi det var spesielt. Det var forløperen. Målet var å trekke ut generelle lærdommer, på godt og ondt, fra spesielle amerikanske erfaringer. «Jeg innrømmer at i Amerika så jeg mer enn Amerika; jeg søkte et bilde av demokratiet selv, dets tilbøyeligheter, dets fordommer og dets lidenskaper; jeg ville lære det å kjenne, om ikke av annen grunn så for å vite hva vi hadde å håpe eller frykte fra det» (s. 15).

Framtidens samfunn både i Europa og andre steder ville være preget av «nesten fullstendig likhet i livsbetingelser» (s. 15). Og han fortsetter: «Det er ett land i verden hvor den store sosiale revolusjon jeg snakker om nesten synes å ha nådd sine naturlige grenser, der den fant sted på en enkel og lett måte, eller snarere der man kan se resultatet av den demokratiske revolusjon som utspiller seg blant oss uten selv å ha gjennomgått en slik revolusjon» (s. 14).

Norden kan i dag by på erfaringer fra et sosialt demokrati som kombinerer likhet, marked og stat på en måte som en ikke finner andre steder i en like rendyrket form. Etter Tocquevilles kriterier må Norden i dag være forløperen. Dette gjelder i alle fall for de av oss som måtte være overbevist om at enhver markedsøkonomi må suppleres med sosiale velferdsordninger for å virke tilfredsstillende; og om at ingen velferdsstat og arbeidsmarkedsregulering kan være levedyktige på sikt med mindre de trimmes av kravene fra internasjonal markeds konkurranse. Dette er essensen i den nordiske samfunnsmodellen.

Det er særlig komplementariteten mellom viktige institusjoner som arbeidsmarkedet og velferdsstaten som gir de nordiske landene et særpreg i forhold til de fleste andre land. De lønnsammenpressende mekanismene i arbeidsmarkedet (solidariske lønnsforhandlinger) øker oppslutningen om en sjenerøs velferdsstat, som igjen støtter opp under de solidariske lønnsforhandlingene. Likhet skaper likhet, og det er mulig å identifisere en likhetsmultiplikator som forsterker reduksjoner i ulikheten (Barth og Moene 2009). Resultatet er små lønnsforskjeller og en sjenerøs velferdsstat.

Kontrasten til dagens USA er slående. Der er det ikke lenger den sosiale og økonomiske likheten, slik Tocqueville beskriver den, som er bemerkelsesverdig, men tvert om de store sosiale og økonomiske forskjellene. Tilsynelatende er dagens amerikanske modell mye mer inegalitær enn den amerikanske 1830-modellen. Tocquevilles sammenligning er imidlertid mellom demokrati i Amerika og aristokrati i Europa. I hvilken grad demokrati gir større forskjeller i dagens Amerika enn i Amerika i 1830 er et annet

spørsmål. Et mer nærliggende spørsmål, mer i Tocquevilles ånd, er hvorfor demokrati i de nordiske landene i dag ikke gir en tilsvarende ulikhet som i dagens USA. Dette er et stort spørsmål jeg bare skal kommentere nokså kort.

I dag er det lett å glemme at USA en gang var et foregangsland for fagbevegelsen og i sosialpolitikken. Oppslutningen om fagforeningene har variert. Nå for tiden er det langt flere arbeidstakere som eier aksjer i bedriften de arbeider i, enn det er fagforeningsmedlemmer. Særlig i privat sektor er det i dag så godt som ingen fagorganiserte igjen. Siden fagforeninger bidrar til mindre lønnsforskjeller, må en vente at ulikhetene øker når fagbevegelsen går tilbake.

Stilt overfor den store inntektsulikheten i dagens USA glemmer vi lett at USA hadde perioder med lønnsammenpressing og velferdsstatsekspansjon også i det tjuende århundre. Claudia Goldin og Robert Margo snakker om «the great compression» i perioden 1940 til 1985. For eksempel ble lønnsforskjellene dramatisk redusert fra 1940 til 1950. Deretter steg de igjen svakt fram til 1970 da lønnsulikheten begynte å øke mer dramatisk. Først i 1985 kom lønnsulikheten igjen tilbake til 1940-nivået. Deretter har lønnsulikheten fortsatt å øke (Goldin og Margo 1992. Se også Krugman 2007, kap. 3 og 4).

I den første fasen av «the great compression» økte fagorganiseringen fra litt over 10 prosent til nesten 40 prosent. Så sent som i 1970 var nesten 30 prosent av arbeidsstyrken fagorganisert. Siden har oppslutningen om fagforeningene falt dramatisk med en tilsvarende økning i lønnsforskjellene. Endelig spiller disse ulikhetsskapende mekanismene i dagens amerikanske arbeidsmarked sammen med den politiske oppslutningen om velferdsstatsordningene. Det er de samme mekanismene som i Norden, men nå går likhetsmultiplikatoren i revers. Ulikhet skaper mer ulikhet. Resultatet er maksimale lønnsforskjeller og minimale velferdstatsordninger (Barth og Moene 2009).

Alt i alt kan noe av den økende ulikheten i USA forklares med tilbakegangen til «kollektive sammenslutninger», som Tocqueville legger så stor vekt på i beskrivelsen av den amerikanske 1830-modellen. (I tillegg spiller rasisme en viktig rolle.). Det har blitt mindre sosialt demokrati i USA og derved færre områder der inntektsdannelse og fordeling avgjøres av kollektive beslutninger. Den amerikanske modellen har kort sagt blitt mindre nordisk. Paradoksalt nok, i perioden 1990–2000 da ulikhetene økte på sitt meste i USA, ble ikke ulikhet et viktig politisk stridstema i landet, mens ulikhet ble heftig debattert i andre land der forskjellene økte mindre.

ULIKHET BLIR LAGT MERKE TIL NÅR FØRSKJELLENE ER SMÅ

Mens de nordiske landene i dag har de minste lønnsforskjellene og de mest sjenerøse velferdsstatene i verden (Barth og Moene 2009), er mange tilsynelatende besatt av troen på at ulikheten er dramatisk økende og fattigdommen faretruende tiltakende. Denne formen for falsk bevissthet gjelder både folk flest og media. Den er ikke tilfeldig, og Tocqueville har en kort og konsis forklaring. La meg spekulere litt over en mulig mekanisme.

Evnen til å registrere endringer avhenger av eksisterende forskjeller. Når de eksisterende forskjellene er små, er det lettere å legge merke til økende forskjeller enn når de eksisterende forskjellene er store. Likedan er det med våre sosiale reaksjoner på økt økonomisk ulikhet: de er sterkest når de eksisterende forskjellene er små og svakest når de eksisterende forskjellene er store.

Med andre ord ser og reagerer vi på økende ulikhet i lys av eksisterende ulikheter. Reaksjonene våre på en gitt økning i ulikheten er omvendt proporsjonal med graden av eksisterende ulikhet i samfunnet. Så lenge folk flest har en tendens til å rangere hverandre i en slags hakkeorden, må de bruke små forskjeller for å få til rangeringen når de absolutte forskjellene i samfunnet er små. Med andre ord er små forskjeller viktige når de absolutte forskjellene er små. På denne måten fungerer eksisterende økonomiske og sosiale ulikheter som et filter:

I egalitære samfunn blir selv de minste forskjeller lagt merke til. I inegalitære samfunn går selv de største ulikheter upåaktet hen.

Tocqueville sier alt dette på sin presise måte: «Når ulikhet er den felles lov i samfunnet, går selv de største ulikheter upåaktet; men når alt er mer eller mindre på samme nivå, oppleves selv den minste ulikhet som sårende» (s. 651). Dette framstår for meg som en skarp observasjon. Dersom mekanismen også er riktig og sterk nok, har den viktige implikasjoner.

En implikasjon er at egalitære samfunn blir mer sosialt stabile enn de ellers ville ha vært. Eller som Tocqueville sier det, «ønsket om likhet blir stadig mer umettelig etter hvert som forholdene blir mer like» (s. 651). Med andre ord er de sosiale preferansene for likhet størst når ulikheten er minst, eller igjen som Tocqueville uttrykker det i en litt annen sammenheng: «den minste forskjell synes utålelig på bakgrunn av allmenn utjevning. [...] Det er derfor å vente at kjærligheten til likhet vokser med likheten selv; man forsterker den gjennom å tilfredsstille den» (s. 813).

En kan kanskje si at inntekstfordelingen i egalitære samfunn blir relativt stabil gjennom kontinuerlig sutring. Den subjektive misnøyen står i motsetning til de objektive grunnene til misnøye. Slik kan egalitære samfunn

oppretholde likhet på grunn av innbyggernes sosiale reaksjoner på beskjedne økninger i ulikheten. Eller som Tocqueville tolker folks holdninger til likhet: «De ser den på nært nok hold til å verdsette den, men kommer aldri så nær at de kan nyte den» (s. 651).

En annen implikasjon er at egalitære samfunn kan opprettholde høy arbeidsmotivasjon med små lønnsforskjeller. Sagt på en annen måte: Incitamentene kan bli selvkalibrerende, og små forskjeller kan gi sterke incitamentener i egalitære samfunn (Loewenstein og Moene 2006). Tocqueville sier ikke dette rett ut, men han kommer ganske nær, når han hevder at hver innbygger «alltid ser omkring seg flere posisjoner (*points*) som dominerer ham, og man kan forutsi at han hardnakket vil rette sitt blikk mot dem alene» (s. 651).

Dersom dette er riktig, er ikke problemet at arbeidsmotivasjonen svekkes når lønnsforskjellene blir små. Dagens globalisering truer kanskje heller ikke de små lønnsforskjellene i Norden via de tradisjonelle mekanismene for faktorprisutjevning, slik mange tror. Men globaliseringen kan innebære at det ikke lenger er de minste forskjellene som blir lagt merke til. Det første som globaliseres, er nemlig referansegruppene. Når referansegruppene er globalisert, kan de selvkalibrerende incitamentene lett svekkes.

At folk reagerer spesielt sterkt på økende ulikheter når forskjellene er små, kan trolig forklares på flere måter. Emosjonene som setter i gang reaksjonene, varierer åpenbart mellom personer og mellom situasjoner. Elster (2009) legger mest vekt på sjalusi eller misunnelse, og han viser også at det er noe, men kanskje ikke full, dekning for en slik begrepsbruk i deler av den relevante teksten til Tocqueville.

Her hjemme har imidlertid ordet misunnelse blitt politisert: De som går inn for mer likhet, blir beskyldt for å være ridd av irrasjonell misunnelse. Men en aversjon mot økt ulikhet er ikke det samme som at en misunner andre. Jeg foretrekker i stedet å snakke om en sosial preferanse for likhet. Mekanismen jeg har skissert ovenfor, er uansett ikke avhengig av at folk faktisk misunner de som får mer. Det er nok at de misliker større ulikhet i seg selv, og en slik sosial preferanse er selvsagt like legitim som preferansen for andre samfunns-goder.

Hvor mye folk misliker økt ulikhet avhenger både av hvor stor ulikheten er i utgangspunktet, og av hvor stor avstand det er mellom de som vurderer ulikheten, og de som får fordelene av at ulikheten øker. Men er ikke alt snakket om små lønnsforskjeller irrelevant så lenge ulikhetsproblemet i Norden først og fremst er knyttet til de store inntektsforskjeller mellom arbeidstakere og kapitaleiere?

LØNNSULIKHET VERSUS ULIKHET MELLOM ARBEID OG KAPITAL

Tocqueville understreker at ulikhet innenfor grupper er viktigere enn ulikhet mellom grupper: «Relativ rettferdighet er et bemerkelsesverdig prinsipp, som er dypt rotfestet i menneskets natur. Menneskene blir langt mer slått av ulikheter innenfor én og samme klasse enn av de ulikheter man ser mellom ulike klasser» (s. 412). Denne observasjonen passer overfladisk sett med erfaringene i etterkrigstidens Skandinavia. Spørsmålet er likevel om det ikke dreier seg mer om en solidarisk strategi enn om en spesiell relativ rettferdighet.

For det første har de store skandinaviske fagforeningene i hele etterkrigsperioden i praksis gått inn for å påvirke de relative lønningene mer enn den funksjonelle inntektsfordelingen mellom arbeid og kapital. For det andre gir lønnsmoderasjon og solidariske lønnsforhandlinger som regel mindre lønnsforskjeller mellom arbeidstakerne, samtidig som inntektsforskjellene mellom arbeid og kapital faktisk øker som en bieffekt.

Mindre lønnsforskjeller og større profitt kan altså være en naturlig følge av måten lønnsoppgjørene virker på. Siden denne solidariske moderasjonslinjen ved lønnsoppgjørene har stor oppslutning i fagbevegelsen, må en kunne slutte at Tocquevilles observasjon slår til. En majoritet av de fagorganiserte synes å bry seg mer om likheten blant medlemmene enn om at den samlede ulikheten mellom fagbevegelsen og kapitaleierne øker. Spørsmålet er likevel hvorfor?

Det er viktig å understreke at det er en nødvendig sammenheng mellom relative lønninger og den funksjonelle inntektsfordelingen i den skandinaviske lønnsfastsettelsen. Skjematisk kan mekanismen illustreres på følgende måte: Når fagbevegelsen gjennom de solidariske lønnsforhandlingene holder tilbake de høyeste lønningene, øker overskuddene i næringslivet. Når overskuddene øker, investerer bedriftene mer slik at etterspørselen etter alle typer arbeidskraft går opp. Når etterspørselen etter arbeidskraft øker, kan fagbevegelsen øke de laveste lønningene uten å redusere sysselsettingen. På denne måten kan fagforeningene kreve høyere lønn til de dårligst stilte uten å tape jobber. Det er slik fagbevegelsen særlig i Sverige og Norge har kunnet heve de laveste lønningene uten samtidig å øke arbeidsløsheten blant de lavlønnete. Med andre ord innebærer lønnsammenpressing pluss full sysselsetting at overskuddene i næringslivet går opp. Økte overskudd er en del av mekanismen som gir små lønnsforskjeller uten arbeidsløshet. At de fagorganiserte tilsynelatende bryr seg mindre om ulikheten mellom arbeid og kapital enn om ulikheten innad i arbeiderklassen, trenger derfor ikke å

ha noe med nabomisunnelse å gjøre. Det kan tvert om være et uttrykk for solidaritet med de lavlønnete. Små lønnsforskjeller og store overskudd kan i siste instans hjelpe de dårligst stilte.

DYNAMISK VERSUS STATISK ULIKHET

Når Tocqueville diskuterer likhet, mener han noen steder «static equality in the sense of equal income or property at a given moment of time». Andre steder mener han «dynamic equality in the sense of a high level of de facto social mobility» (Elster 2009, s. 114 f.) Det er imidlertid lett å gjøre et for stort nummer av dette skillet.

Større statisk ulikhet innebærer selvsagt ikke økt mulighet for dynamisk likhet. Tvert om blir klassereisene lengre og vanskeligere jo større de statiske forskjellene er mellom klassene. Jeg tror ikke det er mulig å ha stor sosial mobilitet (mye dynamisk likhet) uten små forskjeller (liten statisk ulikhet). Av den grunn må en vente at små forskjeller er sterkt korrelerte med høy mobilitet.

Dette kan illustreres med forholdene i dagens USA og Norden (Barth og Moene 2009). Mens lønnspranget mellom bunn og topp er mer enn dobbelt så stort i USA som i Norden, er mobilitet fra bunn til topp mer enn 50 prosent høyere i Norden enn i USA (Jänti et al. 2006).

Mobiliteten er mindre enn 8 prosent i USA og over 12 prosent i Norden. Disse mobilitetstallene er beregnet ved hjelp av mobilitetsmatriser (der den nedre 20 prosent av lønnsfordelingen kalles 'bunn' og den øvre 20 prosent av lønnsfordelingen kalles 'topp'). Basert på data som omfatter fedre og sønners lønn, beregner Jänti et al. (2006) sannsynligheten for at sønnene beveger seg opp eller ned i inntektsfordelingen i forhold til den posisjonen faren hadde. Samlet sett finner de at de nordiske landene er ganske like, og at det er mer mobilitet i Norden enn i USA.

Et mer absolutt mål er det som viser hvor ofte sønner av fedre i bunnen av fordelingen overhodet beveger seg opp fra denne posisjonen. Fullstendig mobilitet skulle nå tilsi at overgangssannsynlighetene skulle være på 80 prosent. Igjen kommer USA ut som det landet med minst mobilitet med godt under 60 prosent. De nordiske landene har godt over 70 prosent.

Tallene viser at «the American dream» nettopp er en drøm og ikke en realitet. Men kanskje det er troen på at mobiliteten er høy som er avgjørende for folks atferd, og ikke den faktiske mobiliteten. Høy mobilitet kan da innebære at den enkelte tror at han eller barna kan havne i en av flere ulike

posisjoner i framtiden. På den ene side kan dette lede til svak sosial identifikasjon og liten klassebevissthet. På den andre side kan det lede den enkelte til å inkorporere mer av fellesskapets interesser i egne politiske preferanser, noe som igjen kan bidra til mer konsensus i politikken.

Tocqueville insiterer på at den sosiale mobiliteten (på 1800-tallet) var betydelig høyere i USA enn i Europa. Dersom det er riktig, må Europa og USA engang ha byttet posisjon – for det er ikke slik i dag. Både mobilitet oppover og nedover er mindre hyppig i USA enn i Europa. Kanskje Europas og Nordens lave sosiale mobilitet på 1800-tallet la grunnlaget for klassebevissthet, sosialistiske partier, omfordeling og institusjonelle endringer i favør av lavere klasser. På sikt ledet dette til større sosial mobilitet og derved til mer konsensus i politikken. I USA gikk denne kumulative prosessen langsommere fordi den høye sosiale mobiliteten i utgangspunktet underminerte klassebevisstheten.

TOCQUEVILLE OG MODERNE ØKONOMI

I dag ser mange økonomer med stor skepsis på alternative samfunnsmodeller som den nordiske. Vi har for mye likhet, for små lønnsforskjeller, for sterke arbeidsmarkedsorganisasjoner, for høye skatter, for stor stat, for mye trygghet, for sjenerøse velferdsordninger. Noen hevder til og med at skandinavisk sosialdemokrati er bygd på de samme feilene som Sovjetunionen – bare i en form der selvestruksjonen tar lengre tid.

Selvestruksjonen tar tydeligvis svært lang tid. Det som mange betrakter som en oppskrift på en makroøkonomisk katastrofe, har tvert om i lange perioder virket ganske godt. Spesielt har Sverige og Norge gjort det bra etter de fleste aksepterte kriterier. For eksempel har den økonomiske veksten etter krigen vært omtrent som i USA, mens graden av økonomisk likhet har vært mye større; da lønnsulikheten økte kraftig i USA fra 1970 og utover, økte arbeidsledigheten i de fleste europeiske landene; Sverige og Norge fikk verken økt lønnsulikhet eller økt ledighet.

Den nordiske utfordringen – dvs. spriket mellom de nordiske erfaringene og det mange økonomer ser på som en allmenngyldig oppskrift for god økonomi – aktualiserer spørsmålet om økonomisk teori er grunnleggende feil. Trengs det en ny økonomisk teori for å forstå at likhet, små lønnsforskjeller, sterke arbeidsmarkedsorganisasjoner, høye skatter, stor stat, mye trygghet og sjenerøse velferdsordninger kan være en del av løsningen i noen

land snarere enn selve problemet? Lærdommen fra Tocqueville er kanskje at behovet for ny teori ikke viser seg i praksis så snart vi får mer av detaljene på plass, og så lenge vi åpner for at «ikke alt annet er likt».

Allerede i innledningen til *Democracy in America* insisterer Tocqueville på at «vi trenger en ny statsvitenskap for en verden som er helt ny» (s. 8). Likevel er det ikke lett å identifisere hva som faktisk er ny samfunnsvitenskap i boken. Trolig var det Tocquevilles mening å komme med ny teori, men så viste det seg at det han ønsket å forklare, ble forståelig ved hjelp av den gamle, straks han fikk den deskriptive analysen på plass.

Uansett, mer enn ny teori trenger vi kanskje et nytt perspektiv på økonomisk teori for lettere å kunne møte den nordiske utfordringen. Hele boken til Tocqueville er fylt med et perspektiv som moderne økonomi i noen grad mangler – likhet er selvforsterkende og atferdsendrende. Han belegger det først og fremst med skarpe observasjoner og deskriptive analyser. Det er i generaliseringene at perspektivet hans kommer klarest frem. Noen vil kanskje innvende at Tocqueville tyr til spekulative generaliseringer. Tocqueville selv insisterer på at det bare er ufrivillig at han kan ha «tilpasset fakta til idéer i stedet for å konfrontere idéer med fakta» (s. 16).

Tilsynelatende tar han generaliseringene ut av løse luften. Bak generaliseringene ligger det imidlertid et omfattende arbeid som siden er dokumentert gjennom tilgangen til notatbøkene fra Amerika-reisen. Ved siden av den tilsynelatende mangelen på dokumentasjon er det formen på generaliseringene som er mest slående. Det er ikke bare hva Tocqueville ser som er viktig, men hvordan han ser det; ikke bare hva han beskriver, men hvordan han beskriver det. Det må være de slående kontrastene som gjør boken så leseverdig – og som viser Tocquevilles spesielle perspektiv på ulikhet og demokrati så tydelig, som når han sier:

I engelsk lovgivning blir den fattiges goder ofte ofret til fordel for de rikes, og de ranges rettigheter til fordel for de fås privilegier; slik forener dagens Engiand alle skjebnens ytterpunkter, og den elendighet man finner der er nesten lik dets ære og dets makt. I de Forente Stater, der offentlige ansatte ikke har noen klasseinteresse de vil sette gjennom, er regjeringens allmenne og jevne gang gunstig, selv om de styrende ofte er lite dyktige og noen ganger foraktelige (s. 268).

Dersom en av dagens akademiske økonomer skulle sammenligne USA og England på begynnelsen av 1800-tallet (eller i dag), ville det for det første komme mange forbehold (i tillegg til det lille «ofte» i Tocquevilles første

setning). For det andre ville vedkommende jakte på de presise forutsetningene for det engelske overklassestyret, og hvordan det kunne forstås som en likevekt i tradisjonell forstand. For det tredje ville diskusjonen fort dreie seg om den engelske likevekten tross alt måtte være effektiv siden den hadde eksistert så lenge. Og siden den var effektiv, må den kanskje være bra. Mange ville kanskje hevde at når alt kom til alt, tjener de fattige på de rikes og mektiges dominans.

Dette ville trolig være en profesjonsdrevet villfarelse. Vi ville i tilfelle ikke ha Tocquevilles perspektiv om at urimelige ulikheter ikke kan lede til rimelig gode resultater. Nå mener jeg selvsagt ikke at moderne økonomer bør glemme teorier, modeller og tradisjonell likevekt — og i stedet forsøke å etterape Tocquevilles formuleringer. Det siste ville bare bli pinlig. Min påstand er at det er et udekket behov for å komplementere modellene med mer deskriptive analyser – og for å innta et annet og mindre rutinepreget effektivitetsperspektiv i analysene. Viktigst av alt tror jeg det er å tenke nøyer gjennom hva som er rimelig å forutsette som eksogent gitt, uavhengig av de sosiale endringene vi skal studere. Tocqueville ville ha sagt:

I egalitære samfunn blir selv de minste ineffektiviteter lagt merke til (av økonomene), mens de største ineffektiviteter i inegalitære samfunn går upåaktet hen.

En grunn til at vi så lett kan trå feil her, er kanskje at vi ikke forstår godt nok hvordan komplementariteten mellom institusjoner og atferd virker, og hvordan folks motivasjon og sosiale preferanser avhenger av situasjonen. Enhver samfunnsmodell «fører den offentlige holdning (*l'esprit public*) i en bestemt retning, gir lovene en bestemt vending, gir nye retningslinjer til de som styrer og nye vaner til dem som blir styrt». Slik sett er boken *Democracy in America* på sitt beste der økonomisk analyse er på sitt verste.

REFERANSER

- Barth, Erling og Kalle Moene (2009), «The Equality Multiplier». Working paper, Department of Economics, University of Oslo og NBER, Cambridge Ma.
- Elster, Jon (2007), *Explaining Social Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Elster, Jon (2009), *Alexis de Tocqueville: The First Social Scientist*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldin, Claudia og Robert A. Margo (1992), «The Great Compression, The Wage Structure in the United States at Mid-Century». *The Quarterly Journal of Economics*, vol 107, No 1.

- Jäntti, Markus, Bernt Bratsberg, Anders Björklund, Tor Eriksson, Robin Naylor, Knut Røed, Oddbjørn Raaum og Eva Österbacka (2006), «American Exceptionalism in a New Light: A Comparison of Intergenerational Earnings Mobility in the Nordic Countries, the United Kingdom and the United States». IZA Discussion Paper No. 1938.
- Krugman, Paul (2007), *The Conscience of a Liberal*. New York: W.W. Norton & Company.
- Loewenstein, George og Karl Moene, (2006), «On Mattering Maps», i Aanund Hylland, Olav Gjelsvik, Jon Elster og Karl Moene (eds.), *Understanding Choice, Explaining Behaviour*. Oslo: Oslo Academic Press,.
- Mill, John Stuart (1840), «An appraisal of Volume II of Democracy in America», *Edinburgh Review*, reprinted in Volume II of Tocqueville (1961), *Democracy in America*, New York: Schocken Books.
- Moene, Kalle (2008), Tilbake til Democracy in America, *Samfunnsøkonomen*, nr. 6.
- Tocqueville, Alexis de (2000 [1835, 1840]), *Democracy in America*, Chicago University of Chicago Press.

NOTER

- 1 Artikkelen inngår i et forskningsprosjekt ved ESOP, Økonomisk institutt, Universitetet i Oslo, støttet av Forskningsrådet. Takk til Egil Matsen og Fredrik Willumsen for nyttige kommentarer til et tidligere utkast. Jeg skylder også Jon Elster en stor takk for at han oversatte siratene fra *Demokratiet i Amerika* (med sidehenvisning) fra *De la démocratie en Amérique*, i Alexis de Tocqueville, *Oeuvres* (Bibliothèque de la Pléiade), bd.II, Paris: Gallimard 1992, og fordi han derved reddet meg fra minst et par misforståelser.